

Tijdschrift voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht • 87^e jaargang • oktober 2014 • losse verkoop € 3,00

Oud Utrecht 5

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

Sociaal opklimmen in de 17e eeuw

Artistieke vrienden: Huib Hoste en Jan Hendrik Brom

Utrecht eert judoheld Anton Geesink

IK

GEEF OM

13.9 2014 – 1.3 2015
Naastenliefde
door de eeuwen heen

JOU!

GRESNIGT
&
VAN KIPPERSLUIJS
Advocaten

Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten is een advocatenkantoor met vestigingen in Utrecht, IJsselstein, Woerden en Deventer.

De juridische dienstverlening kenmerkt zich door een gedegen aanpak en een persoonlijke benadering. Op deze wijze is Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten al meer dan vijftig jaar met recht een goede partner.

Voor meer informatie: mr J.J. Degenaar, Biltstraat 97, Utrecht (030 - 231 66 31) of www.gvk-advocaten.nl

Nu verkrijgbaar:
Het jubileumboek van het Utrechts Monumenten Fonds

Ingmar Heytze is in de wereld van Utrechtse monumenten gedoken. Dat inspireerde hem tot een reeks nieuwe gedichten en poëtische verhalen over en van bewoners van de panden van het UMF, uit het verre en recente verleden en heden. Met prachtige foto's van Daan Verschuur.

Verkrijgbaar voor € 17,50 bij het UMF, Lange Nieuwstraat 53

De kracht in vellen offset

Roto Smeets

Een bedrijf dat vecht voor de successen van zijn opdrachtgevers. Roto Smeets GrafiServices is gespecialiseerd in vellen offset en bedient zijn nationale en internationale opdrachtgevers vanuit twee locaties. Van advies tot persoonlijke begeleiding van pre-media, nabewerking, pre-distributie tot distributie.
Strong, sharp, safe & fast.

GrafiServices

Utrecht

T 030 - 282 28 22

Eindhoven

T 040 - 250 50 00

www.rsgrafiservices.nl

rsgrafiservices@rotosmeets.com

Roto Smeets GrafiServices is onderdeel van Roto Smeets Group.

VAN ZOELLEN
AANNEMERSBEDRIJF

Uw aannemer:

- flexibele organisatie
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding
- tevreden klanten bepalen ons succes
- wij doen wat we zeggen
- grote betrokkenheid bij klant en project
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

Inhoud

152

Fred Vogelzang

De buitenplaats Rijnwijk als uitdrukking van sociale mobiliteit

158

Hans Zijlstra

'Daarmede zal ik mijn landgenooten doen stom staan'

De Utrechtse connectie van Huib Hoste

164

Tolien Wilmer

Copijn: 250 jaar scheppers van groen genot

Boekbespreking

166

Rudo den Hartog

'Een prettig-bewoonbaar, doch verder zeer eenvoudig huis'

Een eeuw De Bazel in Utrecht

172

Roosje Keijser

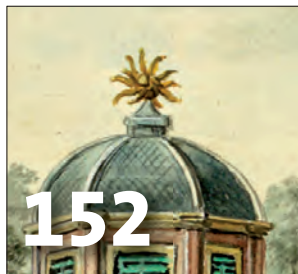
Een reus op een reus

Hoe Utrecht de successen vierde van judoheld Anton Geesink

Vorstelijk onthaal 4

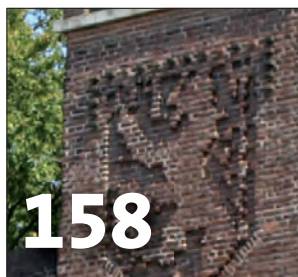
175

Agenda en berichten

Buitenplaats met aspiratie

Wie in de 17e eeuw tot de ridderschap toe wilde treden, moest een ridderhofstad bezitten. Wijst het kasteelachtige uiterlijk van sommige buitenplaatsen, zoals Rijnwijk in Zeist, op het streven van de eigenaren om daardoor sociaal hoger op te komen?

Architect en edelsmid

Tijdens de Eerste Wereldoorlog verbleef de Belgische architect Huib Hoste als vluchteling in Nederland. Kennismaking met de Nederlandse architectuur en met het werk van zijn artistieke vriend, de Utrechtse edelsmid Jan Hendrik Brom, zou hem sterk beïnvloeden.

Een reus op een reus

Het behalen van wereld- en olympische judotitels in 1961 en 1964 bezorgde Anton Geesink een heldenstatus. Utrecht gaf hem beide keren een vorstelijk onthaal. Maar wat deed hij op de rug van een olifant?

□ OMSLAG: BRUILOFTSFEEST, VANOUDS BEKEND ALS 'DE BRUILOFT VAN ADRIAEN PLOOS VAN AMSTEL EN AGNES VAN BIJLER', IN 1616 (DETAIL); WILLEM CORNELISZ. DUYSER, CA. 1625 | COLLECTIE RIJKSMUSEUM AMSTERDAM.

De buitenplaats Rijnwijk als uitdrukking van sociale mobiliteit

Buitenplaatsen, integrale complexen van huis, tuin en soms park, waar rijke stedelingen de zomer doorbrengen, vinden we in Utrecht al vanaf de 16e eeuw, maar ze beleven hun grootste bloei in de 17e en vooral 18e eeuw.¹ Rijnwijk, vaak gepresenteerd als de oudste 'echte' buitenplaats,² lijkt net als andere vroege buitenplaatsen op een kasteel. Daar blijkt een reden voor.

Ergens rond 1610-1620 zou de Utrechtse regent Jacob van Asch van Wijck een aantal percelen land in het gerecht Stoetwegen van het Utrechtse kapittel van Sint Pieter hebben gekocht, waarop hij vervolgens het eerste als zodanig gebouwde buiten Rijnwijk neerzette. Andere vroege buitenplaatsen waren meestal begonnen als kasteel of boerderij. Opvallend is dat Rijnwijk volgens een tekening uit het midden van de 17e eeuw qua uiterlijk geïnspireerd lijkt te zijn op de middeleeuwse kastelen, met elementen als een slotgracht en een ophaalbrug. Bovendien stond op een soort voorburcht een boerenbedrijf. Dit zijn typische kenmerken van een ridderhofstad, een categorie huizen met een hoge status. Het begrip ridderhofstad stamde

uit de 16e eeuw en was aanvankelijk een aanduiding voor een edelmanshuis dat niet belastingplichtig was. Later werd het bezit van een riddershofstad een voorwaarde om beschreven te mogen worden in de Utrechtse ridderschap.³ Dat gaf niet alleen aanzien, maar ook bestuurlijke invloed. De bouwvorm van hun buitenplaats kan wijzen op adellijke aspiraties van de familie. Jacob van Asch van Wijck was de zoon van Johan van Wijck, wiens familie uit Lienden in de Betuwe kwam. Vader Johan vestigde zich in 1586 in Rhenen en werd drie jaar later poorter van de stad Utrecht. Daar maakte deze moutmaker carrière. Hij werd hopman van de burgerij en later vroedschap. Hij trouwde met Weyntje (Wendelmoed) van Asch en zo kwam het dat hun kinderen zich Van Asch van Wijck gingen noemen. Oudste zoon Zeger werd bewindhebber van de WIC, lid van de admiraliteit en kanunnik van Sint Pieter. Hij trad in het huwelijk met Theodora Rijnveld en werd de stamvader van de huidige Van Asch van Wijcks, die nog steeds op Prattenburg nabij Rhenen resideren. Deze tak is later in de adelstand opgenomen.

Machtig en rijk man

De tweede zoon, Jacob, geboren in 1585, werd na de dood van zijn vader door een oom opgevoed. Hij studeerde rechten in Leiden en werd, net als zijn broer, in 1611 kanunnik van Sint Pieter. Dat was een uitgelezen positie om gemakkelijk land van het kapittel te verkrijgen en daar een eigen buiten te bouwen. Zo'n buitenhuis paste

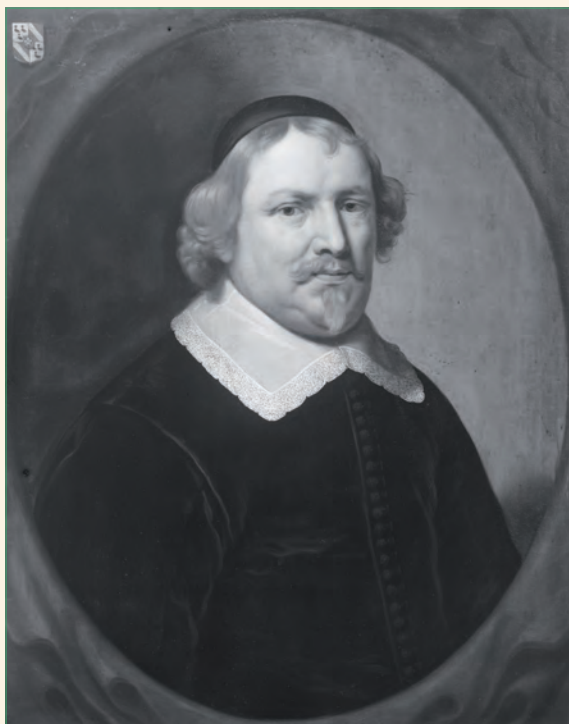

Portret van Jacob van Asch van Wijck (1585-1645), daaronder een epitaaf met opschrift en vers over de geportretteerde.

GEDRUKTE REPRODUCTIE VAN EEN PRENT VAN J. VAN BRONCHORST NAAR EEN TEKENING VAN M.A. VAN STRAATEN UIT 1636 | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

bij zijn status, want Jacob werd in 1618 geëligeerde (de politieke opvolgers van de geestelijke stand in de Staten van Utrecht na de Reformatie), een jaar later scholaster van Sint Pieter (het hoofd van de kloosterschool) en in 1636 zelfs decaan van dat kapittel. In datzelfde jaar was hij een van de oprichters van de Utrechtse Universiteit en de top bereikte hij toen hij in 1640 president van de Staten werd. Vijf jaar later overleed hij en werd begraven in de Catharinakerk. Ook financieel ging het hem goed. Toen de erfenis van Jacob werd afgehandeld, bleek hij, behalve diverse

huizen in de stad waaronder het familiehuys Paushuize, veel land te bezitten in uiteenlopende plaatsen als Vechten, Bunnik, Amerongen, de Lage Weide en Maarschalkerweerd. In Friesland had hij veel grond ter verving aangeschaft en als erfgenaam van een van zijn schoonzoons beschikte hij over een huis op het Haagse Binnenhof. Net buiten Utrecht bezat hij drie hofsteden en in Stoetwegen vijf morgen land. Het huis Rijnwijk ontbreekt in zijn testamenten, maar dat zou hij, aldus de gangbare literatuur, vóór 1633 verkocht hebben aan Johan Olij van Velsen. Jacob bleek wel - misschien

Portret van Jan Strick (1583-1648).

□ TOEGESCHREVEN AAN JAN VAN BIJLERT, FOTO RKD DEN HAAG | PARTICULIERE COLLECTIE

ter vervanging - een speelhuis in het Oudwijkerveld te bezitten, dat door de familie in 1650 verkocht werd aan koopman Bartholomeus de Gruyter.⁴

Twijfels over de bouwheer

De relatie tussen Rijnwijk en Van Asch van Wijck is echter veel minder hard dan de literatuur ons wil doen geloven.⁵ De ene auteur verwijst naar de andere, zonder primaire bronnen te noemen. Vervolgen we de weg terug, dan komen we uiteindelijk terecht bij

J.D.M. Bardets *Kastelen in Utrecht* uit 1975.⁶ Hij is de eerste die het verhaal van de bouw van Rijnwijk door Van Asch van Wijck noemt. Zijn literatuurverwijzingen ondersteunen die gegevens echter niet. Bardets boek is een bewerking van het kastelenboek van Clifford Cock van Brueghel uit 1940, maar die kan niet als bron hebben gefungeerd, want Cock noemt geen bouwheer. In 1633 zou de advocaat Johan Olij van Velsen het huis hebben gekocht.⁷ De enige verwijzing die ons

Bruiloftsfeest, vanouds bekend als 'de bruiloft van Adriaen Ploos van Amstel en Agnes van Bijler', in 1616.

□ WILLEM CORNELISZ. DUYSER, CA. 1625 | COLLECTIE RIJKSMUSEUM AMSTERDAM

Gezicht op het kasteel Rijnwijk bij Zeist. Anonieme pentekening, 20e eeuw (?) naar de anonieme tekening in de verzameling afbeeldingen van ridderhofsteden in het Nedersticht uit ca.1665 (verzameling 1119-8). Deze tekening behoort tot de Atlas Coenen van 's Gravesloot.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

verder zou kunnen helpen, is naar *De Tegenwoordige Staat* maar ook daarin ontbreekt Van Asch van Wijck.⁸

Eigen onderzoek in de archieven naar de vroege geschiedenis van Rijnwijk levert evenmin veel op. In de kapittelarchieven van Sint Pieter komt Jacob van Asch van Wijck alleen voor als koper van Paushuizen en een aantal percelen rond Breukelen, maar van Stoetwegen of Rijnwijk is geen sprake. Dat blijkt logisch, want Sint Pieter was helemaal geen eigenaar van het perceel van Rijnwijk!⁹ Dat waren de Karthuizers en later de Staten van Utrecht. In 1595 wordt het perceel waar later Rijnwijk staat, verkocht aan ene Jan van Wijck. Misschien is dit de vader van Jacob maar van een huis is geen sprake. Ook in een testament van Jacob in 1634 wordt Rijnwijk niet genoemd. Was het toen inderdaad al verkocht aan Olij van Velsen? En zo ja, betrof dit een huis of een perceel grond?¹⁰ De naam 'Rynwyck' duikt pas in 1679 op als de schoonzoon van Olij van Velsen op het huis wil gaan wonen. Deze Jacob Desbuissons, heer van d'Auteville is uit Lille afkomstig en gebruikt Rijnwijk met zijn vrouw Cornelia Clementia als jachthuis.

Een quasi-ridderhofstad

Het is al met al onduidelijk wie Rijnwijk heeft gebouwd en wanneer dat gebeurd is. Rond 1665 stond er in ieder geval een tweebeukig huis met boerderij. Dit huis is stilistisch te dateren in het tweede kwart van de 17e eeuw. Zo'n bouwdatum klopt met de loopbaan van Jacob, die toen belangrijke functies bekleedde. Er bestonden toen echter al diverse buitenplaatsen in het Utrechtse, dus Rijnwijk verliest daarmee zijn predikaat van 'eerste'. Mocht Van Asch van Wijck de bouwheer zijn, dan lijkt Rijnwijk met zijn ridderhofstad-achtige uiterlijk een stap op weg naar een mogelijke opname in de ridderschap. Jacob had innige banden met de Utrechtse bovenlaag en was een goede kennis van stadhouder Frederik Hendrik. Die laatste connectie kon helpen om het ontbreken van een riddermatige afkomst te slechten. Anders dan in de literatuur wordt beweerd, was het bezit van een ridderhofstad namelijk niet voldoende.¹¹

Een riddermatige afkomst was van minstens even groot belang. Anderen was het echter gelukt hun adellijke aspiraties met steun van de stadhouders te realiseren. Misschien hoopte Jacob op hetzelfde.

De rol van Rijnwijk als toegang tot de elite blijft staan indien Olij van Velsen het huis heeft gebouwd. Ook diens familie had sociale aspiraties en connecties. Zo was zijn broer getrouwd met de adellijke Cornelia van Driebergen en huwde zijn dochter Aleide met een Vlaamse edelman, Herman-Gisbert van der Hemm van Niderstein.¹² Bovendien had hij het 'Van Velzen' aan zijn naam geplakt, om zo zijn bewering dat hij afstamde van Gerard van Velzen, de adellijke moordenaar van graaf Floris V, kracht bij te zetten! Tegen Olij als bouwheer pleit, dat hij in dezelfde periode via zijn vrouw eigenaar werd van een hofstede aan de Vecht.¹³ Zou hij twee hofsteden tegelijk ambiëren?

Wie de bouwheer ook zij, het uiterlijk

Gezicht over de Vaartsche Rijn op de voorgevel van het huis De Wiers bij Vreeswijk met een landschappelijk aangelegde tuin en een theekoepel aan het water en rechts op de achtergrond het dorp Jutphaas.

□ TEKENING C. DE JONKER, 2E HELFT 18E EEUW | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

van Rijnwijk drukt een sociaal streven uit. Zowel Van Asch van Wijck als Olij van Velsen wensten opname in de ridderschap en daarvoor hadden ze een ridderhofstadachtig huis nodig.

Goed gezelschap

Zo'n streven naar sociale stijging door het bezit van een kasteelachtig buitenhuis was niet tot deze twee heren beperkt. Zo kocht de Utrechtse patriciër Johan Strick in 1633 de heerlijkheid Linschoten van het kapittel van Oud-Munster en de ruïne van het bijbehorende huis van Maximiliaan de Merode.¹⁴ Johan was in 1605 kanunnik geworden van Oud-Munster en volgde een vergelijkbaar carrièrepad als Van Asch van Wijck: in 1616 fabrieksmeester, in 1621 schoolmaster, in 1631 deken en in 1637 secretaris van het Oud-Munsterkapittel. Ook hij was geëligeerde in de Staten. Zijn belangstelling voor de adel was groot: hij schreef diverse verhandelingen over ridderschap en ridderhofsteden. Hij liet zich in 1634 door de Franse koning in de adelstand verheffen en noemde zich naar zijn

heerlijkheid Strick van Linschoten. Al vanaf 1626 was hij bezig in die omgeving grond aan te kopen en een soort *Familiënsitz* te vormen. Een dochter trouwde een edelman en in het door Johan herbouwde Linschoten, dat hij trachtte erkend te krijgen als ridderhofstad, werd een echte *Ahnen-galerie* ingericht.

Een succesvolle collega was Adriaan Ploos. Adriaan was de zoon van een brouwer en schout uit Loosdrecht, die zich later in Utrecht vestigde. Onder het tijdelijke bewind van de graaf van Leicester wist vader Ploos op te klimmen tot vroedschap en dat opende perspectieven voor zijn zoons om stadsbestuurder, kanunnik en zelfs maarschalk van het Eemland en griffier van de Staten-Generaal te worden. Adriaan verbond zich aan prins Maurits in diens strijd tegen de remonstranten en dat legde hem geen windeieren. Hij werd een belangrijke stroman van Maurits en later van Frederik Hendrik in het politieke gewoel en haalde zich de woede van diverse adellijke Statenleden op de hals. Ook Adriaan liet zich

in de Franse adelstand verheffen en probeerde beschreven te worden in de Utrechtse ridderschap.

Adriaan hielp Frederik Hendrik met het verkrijgen van de ridderhofstad Zuy-lestein. Dit bezit bij Leersum kwam in 1634 vrij in de grote golf van grondverkopingen van de diverse kapitels om opgelegde oorlogsbetalingen te voldoen. Als beloning kreeg hij van de stadhouder de erkenning, dat hij 'moet gehouden worden voor een edelman ende van adelicke afkomst'.¹⁵ Hij ging zich nu Ploos van Amstel noemen. Adriaan, inmiddels heer van Tienhoven, kocht in 1626 het middeleeuwse kasteel Oudegein bij Jutphaas. Hij moderniseerde het huis, legde een grote bibliotheek aan en was behalve in politiek ook actief in de wetenschap. Net als Strick probeerde hij van Oudegein een eigen machtsbasis te maken. Vlakbij, in Vreeswijk, poogde een neef het nieuw gebouwde Huis de Wiers, dat stilistisch op Rijnwijk lijkt, eveneens te laten erkennen als ridderhofstad. Bij zijn dood was Adriaan meer dan een kwart miljoen waard. Hij had echter zoveel kwaad bloed gezet met zijn politieke machinaties, dat de ridderschap de familie van veel titels wist te ontdoen en zijn levenswerk verloren ging.

- 1 Zie bijv. E. Tigelaar, 'Pieter de Clercks "huys van plaisance". Het eerste buitenhuis op Utrechts grondgebied', in: *Tijdschrift Oud-Utrecht* 78 (2005), 118-123; M.W.J. de Bruijn, 'Mariaplaats 9: het zomerhuis van Evert Zoudenbalch', in: *Maandblad Oud-Utrecht* 55 (1982), 215-219; B. van den Hoven van Genderen, 'Tuinenburg bij Soest. Een vroeg voorbeeld van een Utrechtse buitenplaats', in: *Tijdschrift Oud-Utrecht* (85) 2012, 130-135; E. Munnig Schmidt en A.J.A.M. Lisman, *Plaatsen aan de Vecht en de Angstel* (Alphen aan de Rijn 1982); R. van Lutterveld, *De Buitenplaatsen aan de Vecht* (Lochem 1948).
- 2 Zie bijvoorbeeld www.buitenplaatsennederland.nl en www.utrechtsebuitenplaatsen.nl.
- 3 R. van Drie, 'Het begrip ridderhofstad in de 16de en 17de eeuw', in: B. Olde Meierink e.a. (redactie) *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht 1995) 41-50. Voor erkenning moest het gebouw aan een aantal bouwkundige eisen voldoen, zoals een gracht, ophaalbrug en boerderij op de voorburcht.
- 4 Zie o.a. HUA, notaris aktes U036a016, U021a017, U021a018.
- 5 Ik wil hier Ad van Oostroom hartelijk danken voor het vriendelijk ter beschikking stellen van zijn uitgebreide database met onderzoeksgegevens over de Utrechtse grondeigenaren vanaf de middeleeuwen tot 1830.
- 6 Zie bijvoorbeeld M. IJsselstijn en M. Kruidenier m.m.v. R.P.M. Rhoen, *Zeist. Geschiedenis en architectuur* (Zeist/Utrecht 2012) 44-45; T.H.M. van Schaik, 'Stille inwoners en appellanten. Zeister katholieken in de Pruikentijd', in: *Seyst* 39 (2009) 87-94; L. Visser, *Het dorp Zeist* (Zeist 1980) 20; J.D.M. Bardet, *Kastelenboek Provincie Utrecht* (Bussum 1975) 240.
- 7 J.R. Clifford Kock van Brueghel, *Kasteelenboek Provincie Utrecht* (Utrecht 1940) 65. Olij van Velzen was de zoon van een Amsterdamse koopman en had zich als advocaat in Utrecht gevestigd.
- 8 *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden, 12de deel, Beschryvingen van de provincie van Utrecht* (Amsterdam 1772) 353.
- 9 P. Kuijper, 'Vier topografische puzzels', in: *Bulletin Van de Poll-Stichting* 1980, nr.1, 9-26; nr.2, 43-71.
- 10 Olij van Velsen blijkt na 1660 eigenaar van een hofstede De Breul in Stoetwegen met 33 morgen land. Zou hij over twee vlak bij elkaar gelegen huizen hebben willen beschikken of is Rijnwijk inmiddels aan zijn dochter uitgeleend? Later blijkt Rijnwijk verhuurd. RHC ZOU, inventaris 527, dorpsgerichten Doorn, p.109.
- 11 Zie bijvoorbeeld Lutterveld 1948, 63 en Bardet, p. X (2e druk). Dat dit niet kan kloppen, blijkt wel uit het feit dat gedurende de 17e eeuw de ridderschap vaak niet meer dan een tiental personen omvatte, bij een aantal ridderhofsteden van rond de 60.
- 12 S.D.H., *Nobiliaire des Pays-Bas et du Comté de Bourgogne* (Louvain 1760) 665.
- 13 E.N.G. van Damme, 'De buitenplaats "Vecht en Bergzicht" alias "Klemansplaats" aan de Hinderdam (17de eeuw-1835)', in: *Jaarboekje Niftarlake* 1996, 21-31.
- 14 W. Reinink (samenstelling), *Landgoed Linschoten* (Bussum 1994) 97; zie voor verkoop andere heerlijkheden HUA inv 34-4, U034a003, akte 402.
- 15 J.J.A. Ploos van Amstel, 'Adriaan Ploos van Amstel (1585-1639). Levensschets van een 17de-eeuws politicus', in: *Jaarboek Oud-Utrecht 1980* (Utrecht 1980) 43-94, aldaar 61.
- 16 Een man als de Utrechtse burgemeester Nicolaas van Berck, die het Huis te Mijdrecht verkreeg in 1633 lijkt ook tot de groep te behoren. Deze kocht later een hofstede bij Driebergen, die na verwoesting door de Fransen in 1672 werd verbouwd tot buitenplaats. De aan Van Berck verwante families Van Poolsum en Gerobolus bezaten rond Utrecht in de 17e eeuw eveneens hofsteden en bekleedden functies als muntmeester, schout en predikant. Ook Samuel de Marez lijkt deze aspiraties te hebben gehad. Hij moderniseerde kasteel Maarsbergen maar behield de middeleeuwse elementen. Ook hij werd door de Franse koning in de adelstand verheven. Een kleinzoon wist zelfs het adeldom van de familie nog wat generaties eerder te laten erkennen.

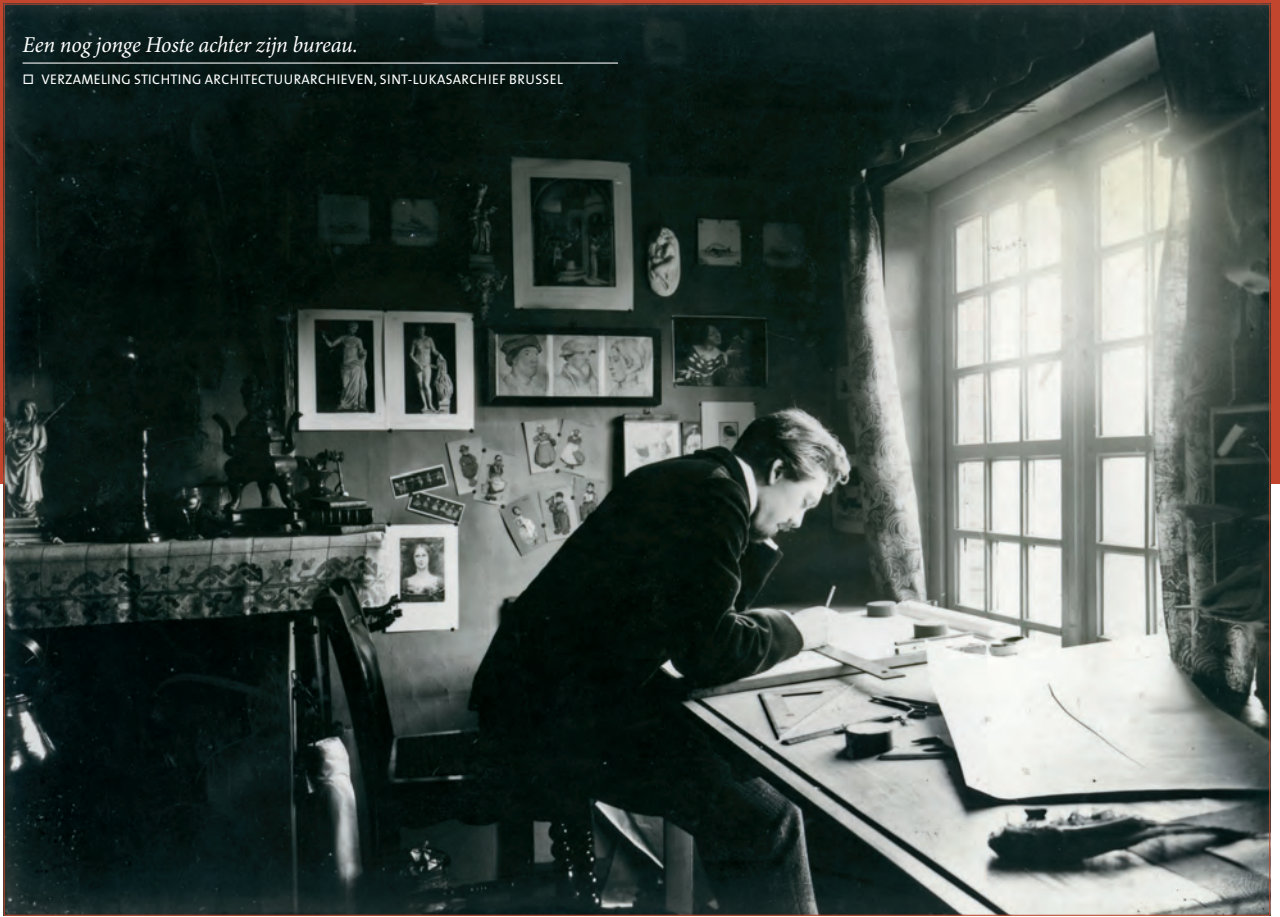
Sociaal streven

Het lijkt er op dat Rijnwijk, gebouwd als ridderhofstad met een middel-eeuw uiterlijk, net als vergelijkbare huizen een opstapje tot opname in de hoogste sociale kringen moest vormen. Patricische burgers, die belangrijke functies bekleedden in het Utrechtse, hoopten met een ridderhofstad en gesteund door de stadhouders, door te dringen tot de Utrechtse ridderschap. De zittende adel reageerde ambivalent. Als bestuurders werden de burgers door hen als gelijken beschouwd en ook waren er huwelijksbanden tussen adellijke families en de patriciërs.¹⁶ Niet vreemd, want al generaties lang zaten adel en burgerij in Utrecht op het pluche.

Toch hield de adel de burgerij deels op afstand door erkenning van ridderhofsteden tegen te werken en opname in de ridderschap te verhinderen. De band tussen de burgers en de stadhouders werkte hier averechts. De adel voelde zich door de stadhouders, die hun macht wilden oprekken, bedreigd. Een goed voorbeeld is Willem III, die zijn protégé Johan van Weede, heer van Dijkveld, parachuteerde in de ridderschap. Een tweede reden is dat in de loop van de 17e eeuw de ridderschap zich steeds meer afsloot voor nieuwelingen. Zo trachtte men de financiële emolumenten te concentreren bij een klein aantal families. Dat merkten zelfs lie-den met onbetwiste adellijke roots, die evenmin, ondanks bezit van een ridderhofstad, tot de top wisten door te dringen.

Een nog jonge Hoste achter zijn bureau.

□ VERZAMELING STICHTING ARCHITECTUURARCHIEVEN, SINT-LUKASARCHIEF BRUSSEL

‘Daarmede zal ik mijn landgenooten doen stom staan’

De Utrechtse connectie van Huib Hoste

Na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog zochten Belgische kunstenaars en architecten een goed heenkomen in Nederland. Onder hen Huib Hoste, de latere architect van het Belgenmonument. Hoste kwam al voor de oorlog regelmatig naar ons land om werk van bekende architecten te bezichtigen. Hij bewonderde vernieuwers als Berlage en De Bazel. De basis voor zijn belangstelling was gelegd op de wereldtentoonstelling te Brussel in 1910. Daar zag hij ‘de langgezochte godsdienstige edelsmeedkunst’ van de Utrechtse edelsmid Jan Hendrik Brom.

In 1910 stond Hoste als architect nog op de grens van traditie en moderniteit. De neogotische bouwstijl van de katholieke kerk was hem met de paplepel ingegoten. Hoste was afkomstig uit een Franstalig milieu in het Vlaamse Brugge. Het katholieke gezin Hoste had contact met kanunnik Adolf Duclos, die Hoste belangstelling bij bracht voor de Vlaamse architectuur. In zijn carrière als architect zou Hoste daar altijd op teruggrijpen. De kerktorens van het Vlaamse polderland vormden een blijvende inspiratiebron.

Bij stadsarchitect Dewulf bekwaamde Hoste zich in de heersende neostijlen: neogotiek en neoklassiek. De neogotiek, middeleeuwse gotiek in moderne gedaante, was in de tweede helft van de 19e eeuw zeer populair geworden. In Nederland was architect Pierre Cuypers aanvankelijk vooral bekend door kerken en gebouwen in neogotische stijl. Na 1870 ontwikkelde hij een combinatie van Hollandse neorenaissance en neogotiek, met als toppunt het Rijksmuseum uit 1885.

Rond 1910 werd de neogotiek hier overvleugeld door moderne stromingen als de Amsterdamse school. In België begon de vernieuwing aarzelend door te dringen. Voor Dewulf waren er nog weinig smaken buiten de neostijlen. Hoste tekende bij hem vooral klassieke orden na, schreef hij in een latere terugblik op zijn carrière. Daarom stapte hij over naar de Franstalige universiteit te Gent: 'les écoles spéciales de l'Université de Gand'. Bij architect Louis Cloquet ontwikkelde hij 'een afkeer van het bouwen in historische stijlen'. Hiermee zette hij de eerste stap op weg naar 'een moderne architectuur'.

Zijn overstap naar Gent was nog om een andere reden opmerkelijk. De Franstalige universiteit van Gent was een ijkpunt in de ontwikkeling van de Vlaamse identiteit. Vlaanderen, ooit een West-Europees centrum van handel en nijverheid, was in de 19e eeuw afgezaakt naar een tweederangs niveau in de jonge Belgische staat. Het vroeg geïndustrialiseerde Wallonië had Vlaanderen overvleugeld. Symbool daarvan was de overheersende positie van de Franse taal. Juist te Gent ontstond de roep om een Nederlandstalige universiteit als onderdeel van een bredere Vlaamse Beweging. Hoewel Hoste geen extreme positie innam in het debat rond de emancipatie van Vlaanderen, was het duidelijk waar zijn hart lag.

Hoste, jaar onbekend (links) en Jan Hendrik Brom, ca. 1913 (rechts).

□ VERZAMELING STICHTING ARCHITECTUURARCHIEVEN, SINT-LUKASARCHIEF BRUSSEL; ANONIEME FOTO UIT EIGEN HAARD, 1915 | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Wereldtentoonstelling 1910

Op de wereldtentoonstelling te Brussel in 1910 volgde een voor Hoste belangrijke ontmoeting. Daar werd, in lijn met de traditie, een breed scala aan kunstuitingen en nijverheidsproducten getoond. Nederland was er vertegenwoordigd met een door architect Kromhout ontworpen paviljoen. Eerst maakte Hoste daar kennis met zijn Nederlandse collega Jos Cuypers, zoon van de grote Pierre en medefirmant bij Cuypers & Co te Roermond. Mogelijk hadden de heren elkaar eerder ontmoet, want bureau Cuypers was actief in België. Het bureau was bijvoorbeeld verantwoordelijk voor de nieuwbouw van de rooms-katholieke St. Laurentiuskerk in Hamont. Cuypers had voor zijn werk contact met een Utrechtse edelsmid: Jan Hendrik Brom. Hij kende de familie Brom al geruime tijd, zoals blijkt uit zijn nieuwjaarskaart aan Jan Hendrik uit 1889. Brom maakte veel werken voor katholieke kerken in binnen- en buitenland en zijn faam was hem vooruit gesnel. Hoste wilde hem graag ontmoeten. Op de wereldtentoonstelling te Brussel was het zover. Cuypers stelde hem voor aan de katholieke edelsmid die het aandurfde om 'zijn werk buiten de sleur op te bouwen'. Hoste herkende een geestverwant die de vormgeving van voorwerpen in de kerk wilde vernieuwen. Brom hanteerde een vrijere stijl dan andere edelsmeden binnen de kerk. Ondanks de traditionele context deed zijn werk modern aan door toepassing van zuivere vormen en lijnen en beperking van ornamenten. Voor een kenner van de traditie was die vernieuwing goed te herkennen.

Vernieuwing in stroomversnelling

Na de ontmoeting met Brom kwam Hostes zoektocht naar vernieuwing in een stroomversnelling. Hij kwam

Jan Hendrik Brom in zijn atelier met zijn zoon Jan Eloy.

□ KATHOLIEK DOCUMENTATIECENTRUM, NIJMEGEN

naar Utrecht om de familie Brom op te zoeken en maakte van de gelegenheid gebruik om op vrijdag en zaterdag 'Utrecht en omstreken te bezien'. Of hij daarbij de Amersfoortse berg, de latere locatie van het Belgisch gedenkteken, bezocht heeft vermeldt het briefje van 12 september 1911 niet. Wel dat hij van plan was op zondag met zijn vrouw naar Amsterdam te vertrekken. In Amsterdam bevonden zich voorbeelden van moderne Nederlandse architectuur die hij beslist wilde zien.

De in 1903 voltooide handelsbeurs op het Damrak, de tegenwoordige Beurs van Berlage, gold als het summum van moderniteit in die dagen. Daarnaast voelde Hoste verwantschap met het werk van De Bazel. Ook de 'vuurwerkarchitectuur' van architect Willem Kromhout, bekend van Hotel American, kon hem bekoren. Thuis in Brugge schreef Hoste artikelen over 'Holland's moderne kunst' die werden gepubliceerd in *De Bouwgids*. Hij besprak daarin ook werk van de bevriende edelsmid.

Ondertussen hielden Hoste en Brom contact over werkopdrachten. Daarbij ontstond al gauw een vertrouwelijke sfeer. Nadat een kerkelijke beambte via Hoste een kelk had besteld bij Brom schreef de architect: 'Gij ziet dat wij hem nog al tamelijk wel gecuisineerd hebben!!!!' Beiden wisten hoe zij zich in het kerkelijk milieu moesten bewegen. De kwaliteit van het werk van Brom deed de rest. In publicaties over kerkelijke kunst gaf Hoste voorbeel-

den van het werk van de edelsmid. 'Daarmede zal ik mijn landgenooten doen stom staan', schreef hij in een van zijn brieven.

Zijn ontmoeting met Brom gaf Hoste dus nieuwe impulsen. Tegelijk zag hij in het werkterrein van Brom het streng katholieke milieu uit zijn geboorteplaats Brugge terug. Uit de werkwijze van Brom maakte hij op dat deze wilde vernieuwen zonder de traditie geweld aan te doen. Dat paste wonderwel bij de ondogmatische architect, die modernisering zocht zonder zich op een bepaalde richting vast te leggen.

Edelsmidse Brom

De Edelsmidse van Jan Hendrik Brom was gevestigd aan de Drift 15 te Utrecht. Een gevelsteen op het gebouw, tegenwoordig in gebruik bij de universiteit, herinnert nog aan de smidse. Oprichter was vader Gerard Bartel geweest in 1856. Aanvankelijk had het hem moeite gekost om zich als edelsmid een positie te verwerven. Dat veranderde toen Gerard Bartel lid werd van het Bernulphusgilde, een van de nieuwe broederschappen en verenigingen ingesteld door de herlevende katholieke kerk.

Het katholieke leven in Utrecht was na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 opgebloeid. Voor de bouw van godshuizen greep de kerk als inspiratiebron terug op de middeleeuwse gotiek. De neogotiek vormde een krachtige uitdrukking van het katholieke geloof, in een overwegend protestantse en liberale omgeving. Er ontstond zelfs zoiets als een Utrechtse school van architecten

en beeldhouwers. Bepalende figuur in de Utrechtse katholieke bouwwereld was architect Alfred Tepe. Samen met onder andere de uit Duitsland afkomstige beeldhouwer Friedrich Mengelberg en orgelbouwer Michael van Maarschalkerweerd, trad Tepe toe tot het Bernulphusgilde, dat de kerkelijke kunst wilde bevorderen. Het succesvolste product van Tepe en consorten was de fraai gedecoreerde Wilibrordkerk uit 1877. Toen vader Brom eenmaal lid was van het gilde had hij voorlopig over opdrachten niet meer te klagen. Voorwaarde was wel dat hij zich conformeerde aan de stijleisen van de neogotiek.

Ook zoon Jan werkte aanvankelijk in de neogotische stijl, die geld in het laatje bracht. Hij maakte onder andere werken voor Utrechtse kerken als de Antoniuskerk. In de loop van de jaren slaagde hij er in om de smidse uit te breiden tot een onderneming met internationaal aanzien. Rond 1900 begon hij zich van zijn katholieke vakgenoten te onderscheiden door een vrijere stijl met minder versieringen. 'Stijlnamaak' was niet meer aan de orde.

Hostes overgang naar een eigen stijl liet nog tot 1910 op zich wachten. De kennismaking met Brom was het beslissende zetje. Daarna stortte hij zich vol overgave op de verworvenheden van de vernieuwende Hollandse architectuur. Bouwde hij in 1909-1910 nog een nieuwe vleugel aan de St. Jozefkliniek te Brugge in een stijl die verwant is aan de neogotiek, in 1912 realiseerde hij zijn eerste 'modernistische' villa te Asselberg.

In de St. Jozefkliniek was nog niets te zien van de modernisering in het werk van Hoste. Wel had hij bij de bouw van de kliniek een landgenoot leren kennen die grote invloed op zijn carrière zou hebben. Huisarts en kunstliefhebber Raymond de Beir hielp hem in later jaren aan enkele belangrijke opdrachten. De eerste daarvan was het 'Belgisch gedenkteken', een belangrijk werkstuk in Hostes zoektocht naar vernieuwing.

Oorlogsjaren in Nederland

Na het uitbreken van de oorlog vluchtte Hoste met zijn vrouw en vier kinderen naar Nederland. Aanvankelijk kwam hij in Leiden terecht, waar hij een betrekking kreeg als rijksstekenaar. Het was werk ver beneden zijn mogelijkheden maar de regelmatige inkomsten kon hij goed

gebruiken. Zeker omdat zijn gezin zich snel uitbreidde. Zijn vrouw Margueritte van Biervliet, die tijdens hun verblijf in Nederland beviel van een 'Hollands kindje', schonk hem in totaal acht kinderen. Na enkele maanden verkaste het gezin naar Bosch en Duin, waar ze het buitenverblijf 'Duinhove' van de familie Brom betrok.

De anti-Duitse *Telegraaf* had Hoste ondertussen gevraagd of hij een architectuurrubriek wilde verzorgen. Dat was de kans waarop de architect gewacht had. In de rubriek kon hij zijn ideeën over moderne architectuur kwijt aan een breed publiek. Daarnaast bood het schrijven hem de gelegenheid om contact te leggen met kunstenaars en architecten in Nederland. Naast Berlage ontmoette hij bijvoorbeeld architect Robert van 't Hoff, die vanaf 1914 werkte aan een revolutionair ontwerp, op basis van een betonskelet, voor een villa in Huis ter Heide. Van 't Hoff sloot zich later aan bij *De Stijl*, de kunstkring rond Theo van Doesburg. Voor Hoste was dat een stap te ver, al leerde hij Van Doesburg en anderen wel kennen.

Daarnaast onderhield Hoste contacten met landgenoten als landschapsarchitect Louis van der Swaelmen. In ons land bevonden zich eind 1914 honderdduizenden Belgen, burgervluchtelingen en militairen. Onder hen waren kunstenaars van naam als de schilders Gustave de Smet en Frits van den Berghe, die zich in Nederland zouden ontwikkelen tot vertegenwoordigers van het Vlaams expressionisme. Hoste kende beide schilders al uit de vooroorlogse periode. Met De Smet en Van der Swaelmen stichtte hij de moderne kunstkring *Open Wegen*.

In 1916 volgde de opdracht voor een gedenkteken op de Amersfoortse berg. De werkscholen voor geïnterneerde Belgische militairen boden de gemeente Amersfoort aan om een 'commémoratief gedenkteken' te bouwen als dank aan het Nederlandse volk. Hoste ontwierp het monument in samenwerking met Louis van der Swaelmen. Het resultaat is een monumentaal bouwwerk waaruit zijn voorliefde blijkt voor de Vlaamse baksteenarchitectuur. De symmetrische opbouw is bedoeld als tegenwicht tegen de chaos van de oorlog. Eenheid van architectuur en beeldhouwwerk, een belangrijk concept voor Hoste in deze periode, bereikte hij door samenwerking met de beeldhouwers François Gos en Hildo Krop.

Het Belgenmonument in Amersfoort.

□ FOTO DICK BOS | WIKIMEDIA COMMONS

‘Minister van gedane werken’

Ook op Duinhove had Hoste niet stilgezeten. Op verzoek van Brom had hij een opknapbeurt van de villa in gang gezet. Per brief hield hij Brom op de hoogte van de voortgang. De humoristische toon van de brief is tekenend voor de vriendschap tussen de heren. ‘Aan Zijne Excellentie J. Brom, Minister van gedane werken voor de Colonie Bosch en Duin’ schreef Hoste dat timmerman en metselaar onder zijn ‘hoog en wijs bestuur’ aan de slag waren gegaan. Het timmerwerk in woonkamer, keuken en bijkeuken was binnen enkele dagen gereed. Voor het schilderwerk had ‘Rubens’ hulp van een schilder uit Zeist nodig. Hoste ondertekende zijn verslag met ‘uw laaggeboren’.

In deze periode werd het ‘Holland’s kindje’ geboren en Hoste vroeg Brom of hij of een van zijn kinderen peter van het kindje zou willen worden. Voor de architect was het vanzelfsprekend om een vriend of verwante als peter te vragen maar hij vroeg zich wel af hoe ze daar in Holland mee om gingen. Zou zijn vriend het peterschap niet als een belasting ervaren? Tijd om de proef op de som te nemen kwam er niet. Begin 1915 overleed Jan Hendrik Brom na een kort ziekbed. Hij was 54 jaar.

Na het overlijden van Jan Hendrik bleef Hoste contact houden met de familie Brom. Het peterschap werd aanvaard door Broms oudste zoon Jan Eloy, die het familiebedrijf met zijn broer overnam. In oktober 1917 publiceerde

Hoste een boek over het werk van de Edelsmidse Brom in de jaren 1915-1917, waarin hij de productie van de zonen van Jan Hendrik aan een kritische beschouwing onderwierp. In de inleiding memoreerde hij de ontmoeting te

Lezing drie generaties Brom

Op 3 december 2014 verschijnt het boek *Meesters voor God en Kerk. De familie Brom, hun Edelsmidse en knechten*. Bij deze gelegenheid houdt de auteur, Rob Hufen Hzn., een lezing over de drie generaties Brom, hun banden met de Vereniging Kunstliefde, het Catharijneconvent en de stad Utrecht. Veertig van de medewerkers kleuren deze collectieve biografie, waardoor een bijzondere kijk op het ‘fenomeen Brom’ ontstaat.

Aansluitend overhandigt dr. Lodewijk Winkeler, hoofd van het Katholiek Documentatie Centrum, waar het 70 meter grote Brom-archief zich bevindt het eerste exemplaar van dit boek aan Heins Willemsen, voorzitter van de Vereniging Oud-Utrecht.

De bijeenkomst vindt plaats om 14.00 uur in de Smeenzaal van het Bartholomeus Gasthuis. Het boek, circa 450 pagina’s, verschijnt bij de Valkhof Pers onder auspiciën van het Katholiek Documentatie Centrum. Uw deelname graag vóór 28 november a.s. per email melden aan Jaap van Laar: vanlaar123@casema.nl.

Het 'Zwart Huis' in Knokke dat Hoste in 1924 ontwierp voor zijn vriend Raymond de Beir. De invloed van De Stijl is onmiskenbaar.

□ FOTO VWAMFOT | WIKIMEDIA COMMONS

Brussel en vroeg hij zich af of de 'nog jonge zonen' van Brom het edelsmeedwerk wel op 'waardige wijze' zouden kunnen voortzetten. Zouden zij in staat zijn om de 'zuiverheid van lijnen' te bewaren en het aantal versieringen te beperken? Want het was juist het 'fijne gevoel' in combinatie met echte gelovigheid die het werk van vader Brom zo indrukwekkend maakte. Aldus Hoste.

Tijdens zijn bezoek aan de werkplaats van de zonen bleek dat het wel goed zat. Er werd net zo hard gewerkt als vroeger en de zonen hadden het bovendien aangedurfd om een nieuw product aan hun catalogus toe te voegen. Ze waren een bronsgieterij begonnen. Ook de kwaliteit van het edelsmeedwerk was in orde, al plaatste Hoste wel opmerkingen bij enkele kelken, cibories en koorbanken. Verder kon de minister van gedane werken in vrede rusten.

Zijn geest was duidelijk in het werk van zonen Jan Eloy en Leo aanwezig.

'Natte inhuldiging'

In 1919 keerde Hoste definitief naar België terug. Hij wilde zich inzetten voor de wederopbouw van het verwoeste België. Vooral voor Vlaanderen. In Nederland had hij met collega-architecten, verenigd in een Belgisch-Nederlands comité, plannen gesmeed voor de wederop-

bouw. Van die plannen zou slechts een beperkt gedeelte gerealiseerd worden. Steden als Leper werden in historiserende stijl herbouwd, voor moderne ontwerpen was maar weinig ruimte.

Het contact met de Broms verwaterde. Een oorlog later bleek echter dat hij de Utrechtse edelsmeden niet vergeten was. Hij feliciteerde Jan Eloy in januari 1948 met diens ontwerp van een erezwaard voor generaal Eisenhower. In de brief verwees Hoste naar zijn laatste bezoek aan Utrecht in 1938: 'de dag van die natte inhuldiging van het gedenkteken te Amersfoort'. Dat gedenkteken staat tegenwoordig bekend als het Belgenmonument. Het is een tastbaar bewijs van de aanwezigheid van een 'pionier der moderne bouwkunst' in Nederland.

Bronnen

Hoste, Huib, *Edelsmeedwerk van Jan Eloy en Leo Brom uitgevoerd in Brom's edelsmederij Utrecht 1915-1917* ('s-Hertogenbosch 1917).

<http://www.benvanhelden.nl/Edelsmeden/academie/projecten/Brom/index.htm>

Inventaris archief Bureau Cuypers, zie <http://www.nationaalontwerparchief.nl/archieven-lijst/1002434>

Katholiek Documentatiecentrum, Archief Edelsmidse Brom, 9017 Correspondentie tussen de Edelsmidse en Hubertus Hoste te Brugge (België) en Soesterberg 1911-1919.

Verdonck A., L. de Winter, en M. Smets, *Huib Hoste 1881-1957* (Antwerpen 2005).

Copijn: 250 jaar scheppers van groen genot

Het eclectisch park van kasteel De Haar met geometrische tuinen en omringende parken, 1980.

□ FOTODIENST GAU | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

In 1763 vestigde Hendrik Copijn zich als tuinman in Groenekan. Anno 2014 is de familie nog steeds werkzaam in het 'tuinvak', een unicum in ons land. De 250-jarige bedrijfsgeschiedenis weerspiegelt de ontwikkeling van het kwekersvak en de tuin- en landschapsarchitectuur. Dat wordt duidelijk uit een omvangrijk, ruim geïllustreerd en fraai vormgegeven boek.

Mariëtte Kamphuis heeft een uitgebreid historisch overzicht van 250 jaar Nederlandse tuin- en landschapsgeschiedenis geschreven aan de hand van een familie die al zo lang in de groensector werkzaam is. De ondertitel van het boek 'tuinlieden, boomkwekers, boomverzorgers en tuin- en landschapsarchitecten' geeft een indruk van de veelzijdigheid van het bedrijf en van de ontwikkeling die de familie Copijn in dit vakgebied heeft doorgemaakt.

De verschillende generaties en dus episodes van het bedrijf zijn in afzonderlijke hoofdstukken beschreven. Ieder hoofdstuk bestaat uit een aantal subhoofdstukken waarin uitge-

breide achtergrondinformatie wordt gegeven over de tijd waarin zij werkzaam waren.

Hendrik I, II en III

Hendrik Copijn (17??-1804) die in 1778 als tuinman in dienst kwam bij het landgoed Bosch en Hove in Groenekan en later een lapje grond kon verwerven om een boomkwekerij te beginnen, is exemplarisch voor de groep van tuinlieden en tuinbazen die eind 18e eeuw de overstap maakten naar beroepskweker. Op de vruchtbare, humusrijke zandgrond rond Groenekan waren diverse landgoederen en buitenplaatsen

aangelegd. Daar waren naast productiebossen en boomgaarden ook sierteeltgewassen te vinden. Tuinlieden die daar werkten, konden na de nodige praktijkervaring te hebben opgedaan voor zichzelf beginnen.

Twee volgende generaties Copijn, eveneens Hendrik geheten, zetten de boomkwekerij voort en breidden deze uit. Zij leverden fruitbomen en sierbomen en -heesters aan welgestelde stadstuinbezitters en hun buitenplaatsen, aanvankelijk langs de Vecht en later ook op de Utrechtse Heuvelrug, maar ook aan collega-kwekers zoals Hendrik van Lunteren met zijn kwekerij *Flora's Hof* aan de Servetstraat in Utrecht.

Van kweker naar tuinarchitect

Na het overlijden van Hendrik II en III werd de kwekerij voortgezet door Jan Copijn (1812-1885). Deze bracht het bedrijf tot grote bloei en internationale bekendheid, gebruikmakend van de vele technische ontwikkelingen, waardoor in de 19e eeuw nieuwe mogelijkheden ontstonden, en van de aanleg van spoorwegen die het vervoer van boomkwekerijproducten vergemakkelijkten.

Met Jan Copijn werd een volgende, logische stap gezet in de kwekerswereld, namelijk die van kweker naar tuinarchitect. Deze combinatie van beroepen - ontwerpen, leveren van beplanting en aanleggen - was in de 19e eeuw heel gebruikelijk. Kwekers hadden een grote kennis van het eigen levend materiaal en van bodemgesteldheid in het algemeen.

De vroegst bekende opdracht aan Jan Copijn was de herinrichting van de buitenplaats Voordaan in Groenekan voor het echtpaar Grothe (1852). Daarnaast waren de vele nieuwe buitenplaatsen een welkom afzetgebied. Daartoe hoorde ook de buitenplaats Pavia in Zeist waarvoor hij in 1855 het ontwerp en de beplanting leverde en de aanleg verzorgde. Andere opdrachten in de provincie Utrecht waren het parkontwerp rond het huis Aardenburg in Doorn (1860) en het villapark Amaliapark in Baarn (1873).

Vanaf ongeveer 1860 werkte Jan Copijn samen met zijn zoon Hendrik (1842-1923), die zich tot de bekendste tuinarchitect van de familie Copijn zou ontwikkelen. Hendrik Copijn maakte aan het eind van de 19e eeuw furore met het ontwerpen en renoveren van tuinen en buitenplaatsen. Tot zijn belangrijkste opdrachten behoren de parken rond het huis Hydepark in Doorn (1885-1888) en rond kasteel De Haar (1894-1910). Gebruikmakend van de nieuwste technische ontwikkelingen, legde hij op de arme heidegrond in Doorn een weelderig park aan met een irrigatienetwerk dat werd gevoed door een watertoren in de vorm van een kasteelruïne. De parkaanleg van De Haar was het magnum opus van Hendrik Copijn. Op 144 hectare realiseerde hij een landschapspark en drie geometrische tuinen rond het kasteel, alles volgens de toen gangbare zogenoemde gemengde stijl. Voor beide parken - Hydepark en De Haar - werden met een mallejan volwassen bomen van elders aangevoerd.

Hendrik Copijn ontwierp ook stadsparken zoals het Wilhelminapark (1887) en het Julianapark (1903) in Utrecht. Bij het laatstgenoemde ontwerp werkte hij samen met zijn oudste zoon Lodewijk Wilhelmus Copijn (1878-1945).

Golfbanen en geveltuinen

In de eerste helft van de 20e eeuw deed zich een geleidelijke transformatie in de vraag naar groen voor die zich vooral in de crisisjaren manifesteerde. Er kwamen steeds minder opdrachten van buitenplaatsbezitters die in de 19e eeuw de grote klanten waren. Daarvoor kwamen nieuwe ontwerp opdrachten in de plaats en daarmee een andere vraag naar beplanting wat gevolg had voor het assortiment van de kwekerijen. Er was meer vraag naar ontwerpen en aanleggen van kleine (villa)tuinen en er kwamen nieuwe groengebieden bij zoals recreatieparken, golfterreinen en begraafplaatsen.

De firma H. Copijn en Zoon leverde het ontwerp voor de golfbaan van de Utrechtse golfvereniging De Pan (1927) en het Van Boetzelaerpark in De Bilt (1930), waarvoor ook de beplanting en aanleg werden verzorgd. Een andere belangrijke opdracht was het natuurbad Biltsche Duinen dat in 1932 werd aangelegd in het kader van de werkverschaffing.

De in de 19e eeuw gebruikelijke combinatie kweker-ontwerper werd door de Copijnen nog lang vastgehouden. Andere vakgenoten gingen zich juist specialiseren om de concurrentie de baas te kunnen en ook om in de economisch moeilijke tijd het hoofd boven water te kunnen houden. De vakwereld specialiseerde zich steeds verder.

Na de oorlogsjaren veranderde er veel in de groenwereld. De kwekerij van Copijn en Zoon werd drastisch verkleind en veranderd. Diverse leden van de Copijndynastie ontwikkelden een eigen specialisme. Loek Copijn (1938-2008) richtte zich op het kweken van vormbomen. Jørn Copijn (1941) werd bekend als boomchirurg en ontwerpt tegenwoordig onder meer spectaculaire dak- en geveltuinen.

Sinds 2006 is Copijn geen familiebedrijf meer. Met Copijn als merknaam wordt de specifieke kennis die generaties lang van vader op zoon is doorgegeven, voortgezet door drie interactieve werkmaatschappijen: Copijn Tuin- en Landschapsarchitecten, Copijn Boomspecialisten en Copijn Groenaanleg en -beheer.

Boekbespreking

Mariëtte Kamphuis, (Anne Mieke Backer, eindredactie), *Met levend materiaal. Copijn 1763-2013. Tweehonderdvijftig jaar tuinlieden, boomkwekers, boomverzorgers en tuin- en landschapsarchitecten*. Rotterdam: De Hef Publishers, 2014, ISBN 978 90 6906 045 3, 352 pagina's, € 45,-.

Tolien Wilmer

Kunsthistorica, oud-medewerkster van Het Utrechts Archief met hoofdtak beheer van prenten en tekeningen, en redactielid van het Jaarboek Oud-Utrecht.

Waardevol overzicht

Na de laatste hoofdstukken, waarin Mariëtte Kamphuis uitgebreid de ontwikkelingen van het vak na de Tweede Wereldoorlog beschrijft, is een overzicht van werken van Copijn opgenomen. Vele daarvan betreffen locaties in stad en provincie Utrecht. Een aantal van deze werken is ook afzonderlijk beschreven.

De chronologische opbouw van het boek met al die verschillende deelonderwerpen en het grote aantal illustraties, waaronder veel onbekende ontwerp tekeningen, maken het niet alleen voor vakmensen maar ook voor een algemeen geïnteresseerd publiek tot een bijzonder interessant boek. Het is een waardevol overzicht van 250 jaar tuin- en landschapsgeschiedenis.

Utrecht heeft niet bepaald een naam als het gaat om vrijstaande woonhuizen. Villa's? Daarvoor moet je in De Bilt, Zeist of Groenekan zijn. Des te opmerkelijker is de imposante villa die het einde van de Oudwijkerlaan markeert, ontworpen door een van de meest invloedrijke architecten van het eerste kwart van de 20e eeuw, Karel de Bazel. De opdrachtgeefster had een grote stem in het ontwerp.

Rudo den Hartog

Jurist en auteur van o.a. 'Het Utrechts Rosarium'.

Kenmerkende elementen voor De Bazels rationalistische stijl zijn de hoge en sterk overstekende dakopbouw met twee taps toelopende schoorstenen die het met leien gedekte dak op de nokeinden bekronen, de roedenverdeling in de raampartijen en het

houten entreeportiek met baldakijnachtige huif. Ook spreekt De Bazels zin voor eenheid en samenhang uit details zoals de trekbel naast de deur en de doorlopende band van natuursteen die alle onderdelen van het gebouw bij elkaar lijkt te houden.

‘Een prettig-bewoonbaar, doch verder zeer eenvoudig huis’

Een eeuw De Bazel in Utrecht

De architect

Karel Petrus Cornelis de Bazel (1869-1923) heeft aan het begin van de 20e eeuw met zijn rationalistische architectuuropvatting zijn sporen in de Nederlandse bouwkunst achtergelaten.¹ Hij voltooide zijn architectenstudie (een avondopleiding!) aan de Haagse *Academie voor Beeldende Kunsten* in 1889. Daarna werkte hij als tekenaar en later als chef de bureau bij architect Pierre Cuijpers in Amsterdam. In 1902 begon hij zijn eigen architectenbureau in Bussum.

De Bazel ontpopte zich als een veelzijdig talent. Zijn werkterrein beperkte zich niet tot de architectuur, hij ontwierp meubelen, glaswerk, postzegels, schilderijlijsten en boekomslagen. Zijn ontwerpen, om het even of het nu architectuur of toegepaste kunst betrof, weerspiegelden zijn persoonlijke levensovertuiging (hij hing anarchistische principes aan, was theosoof en vrijmetselaar) en gaven altijd blijk van een streven naar tijdloze vormgeving. Hoewel bekend was dat hij niet over een sterk gestel beschikte, overleed Karel de Bazel toch nog onverwacht op 28 november 1923 in de trein onderweg naar de begrafenis van collega-architect Michiel de Klerk.

De opdrachtgeefster

De Bazel werkte voornamelijk in het Gooi en Amsterdam. In Utrecht is maar één werk van hem bekend: de villa Oudwijkerlaan 47, ontworpen voor mevrouw Van Woensel Kooy-Hacke.²

Het was geen toeval dat mevrouw voor De Bazel als architect koos. Voor haar moeder, Christine Boxman-Winkler³, had hij eerder een huis aan de Parklaan in Bussum ontworpen (1902), en voor haarzelf en wijlen haar man in 1903 de model-

boerderij *Oud-Bussem* (thans zetel van uitgeverij Strengtholt), volgens Berlage en Dudok het beste werk van De Bazel. Behalve het huis in Bussum bewoonde moeder Boxman in Utrecht *Huize Oudwijk*, nu verstopt achter de Heilig Hartkerk, maar destijds een grote vrijstaande buitenplaats, toegankelijk vanaf de Oudwijkerlaan. Moeder stelde dan ook de grond voor haar dochters villa beschikbaar, op de plek van een kleine tuinmanswoning die voor de bouw moest wijken.

Davida Willemina van Woensel Kooy-Hacke (1881-1971) was net als haar moeder op jonge leeftijd alleen komen te staan. Haar man, Joannes van Woensel Kooy, een vermogende Gooise landeconoom⁴ met wie ze in 1901 trouwde, overleed op 2 september 1903 aan tbc, 25 jaar oud.

Een maand later beviel Willemien van een dochter die naar de vader Joanna genoemd werd. Het echtpaar had al een zoon, Jan Willem. In brede kring werd het ontijdig overlijden van Joannes betreurd: ‘een nobele idealist, die zijn verantwoordelijkheid als bezitter van een groot fortuin diep gevoelde, die wilde leven en streven om de wereld bij zijn dood iets beter achter te laten dan hij haar vond.’⁵

Eind 1914, vlak voor de oplevering van de villa aan de Oudwijkerlaan, trouwde Willemien opnieuw en wel met Jan Rudolph Diemont, kapitein der artillerie, met wie ze in 1915 een dochter kreeg. Het gezin heeft een jaar of vijf aan de Oudwijkerlaan gewoond en is daarna naar Gelderland vertrokken, naar het Puttense familielandgoed *Huize Bijstein*. Het huwelijk hield precies negen jaar stand. Nog geen twee maanden na haar scheiding trad Willemien begin 1924 in Londen opnieuw in het huwelijk, met Daniël

André de la Porte, 19 jaar jonger dan zij en medewerker van *William Müller Scheeps-agenturen*. In 1945 strandde ook dit huwelijk. Willemien keerde na haar scheiding nog wel terug naar het Gooi, maar overleed in 1971 in Arnhem.

De volgende bewoners

Vanaf 1919 werd Oudwijkerlaan 47 bewoond door de schoonzuster van Willemien, Jacoba Wilhelmina van Woensel Kooy, ongetrouwd particulier verpleegster.

Na het overlijden in 1923 van de oude mevrouw Boxman werd het terrein van *Huize Oudwijk* in verschillende kavels opgesplitst en ging de villa enkele malen in andere handen over. In de jaren twintig en dertig jaren woonde er Mr. G.P. van

Karel P.C. de Bazel omstreeks 1915.

Christine Boxman-Winkler, moeder van de opdrachtgeefster voor wie De Bazel eerder een huis en een model-boerderij ontwierp.

□ PORTEIT DOOR JAN VETH | COLLECTIE DORDRECHTS MUSEUM

ontwerpen comfortabel, maar niet overdreven luxueus, voor een totaalbudget van f 30.000,-. Ter vergelijking: de bouw van een eenvoudige arbeiderswoning kostte toen ongeveer f 3.000,-.

Mevrouw Van Woensel Kooy bemoeide zich intensief met interieur en indeling van haar toekomstige woning. Van een door De Bazel ontworpen buffet in de eetkamer ziet ze af, omdat ze zelf een oude kast meebrengt. 'Ik wil die kamer echter niet wit laten schilderen, omdat er zooveel deuren in zijn, wat al te groote witte vlakken zou maken', deelde ze op 16 januari 1913 aan De Bazel mee. Verder zou het haar 'om familierelaties aangenaam zijn, wanneer de steenen voor het huis konden geleverd worden door de firma Munnicks van Cleef te Jutfaas'.⁶

Door allerlei tegenslagen - ziekte van De Bazel en gedoe met de gemeente - kwam de oorspronkelijke oplevering in het voorjaar van 1914 onder druk te staan, tot ongenoegen van de opdrachtgeefster die immers met haar kinderen zonder huis zat. Weliswaar bood haar moeder in Huize Oudwijk tijdelijk onderdak, maar toch. Willemien deed in juli 1913 nog een dringend beroep op De Bazel met constructieve voorstellen: 'U weet mijne bedoeling

van een huis, n.l. een prettig-bewoonbaar, doch verder zeer eenvoudig huis; zou daarvoor, wanneer u zelf de noodige eerste ontwerpen maakt, het verdere niet, onder uw toezicht, op uw kantoor kunnen worden uitgewerkt, waardoor er meer haast met den bouw zou gemaakt kunnen worden?

U weet dat het terrein voor het huis wat opgehoogd zal moeten worden; wanneer nu b.v. een uwer tekenaars voor 11 Juli het terrein eens op zou kunnen nemen, zou er misschien reeds met het afbreken van het oude huisje en met het ophoogen van den grond kunnen worden begonnen, wat later het werk zou bespoedigen. Zou ook de permissie voor 't bouwen niet reeds aangevraagd kunnen worden, zonder daarbij gedetailleerde teekeningen in te zenden?'

Onverwarmde dienstbodekamer

Om een indruk te krijgen van wat De Bazel voor ogen stond, bracht mevrouw Van Woensel Kooy een bezoek aan een vergelijkbare stadsvilla in Amsterdam van de familie Wertheim.⁷ Ze kwam daardoor op ideeën die ze ook aan de Oudwijkerlaan toegepast wilde zien, zoals 'de bredere vorm van dak [...] Wat mij verder boven getroffen heeft als zeer praktisch en gezell-

Tienhoven, directeur van de *Rotterdamse Bankvereniging*. Na hem kwam Prof. Dr. A.J. Boekelman, geneesheer-directeur van het St. Antoniusziekenhuis en curator van de Universiteit Utrecht. Hij verkocht het pand in 1955 aan de *Vereniging van Tricot- en Kousenfabrikanten (Vertriko)* die er haar kantoor in vestigde.

Toen Vertriko in 1978 fuseerde met een andere textielbelangenvereniging, werd de villa een jaar later verkocht aan assurantiebedrijf Wuthrich, dat in de Nachtegaalstraat uit zijn jasje was gegroeid en tot op heden het pand aan de Oudwijkerlaan 'bewoont'.

De Bazel ontving voor zijn ontwerp in 1919 de derde prijs (een eervolle vermelding) van de Bouwraad, ingesteld door het *Utrechtsch Kunstverbond*. De villa is sinds 1998 Rijksmonument.

Comfortabel, maar niet overdreven

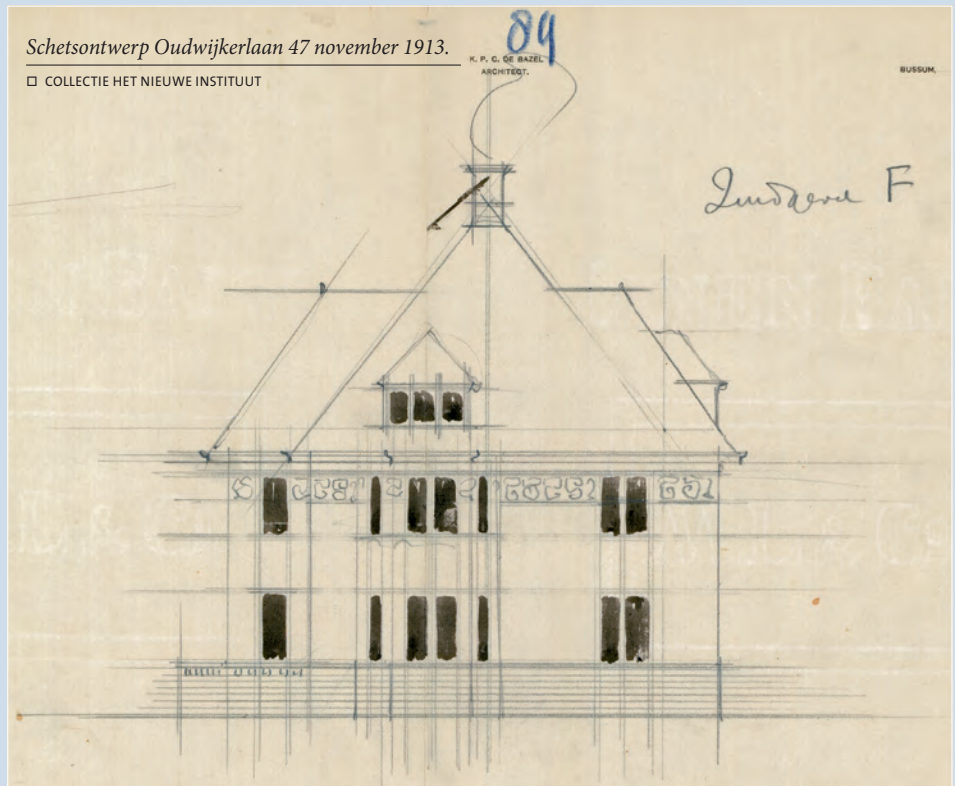
Het Nieuwe Instituut (voorheen *Nederlands Architectuurinstituut*) in Rotterdam beschikt over de originele tekeningen van Oudwijkerlaan 47 en de brieven die De Bazel van zijn cliënte ontving. De opdracht was een vrijstaande woning te

Willemien van Woensel Kooy-Hacke en haar kinderen Bam (Jan Willem) en Hans (Joanna).

□ PARTICULIERE COLLECTIE

lig was de indeeling der dienstbodekamer. In dat geval zou in mijn huis waarschijnlijk de dienstbodekamer wat groter moeten zijn dan op uw ontwerp is aangegeven; [...] Ook had ik op de zolder graag een kleine donkere kamer voor fotografeeren.' In november 1913 gaf Willemien van-uit Parijs nog enkele kostenbesparende details door: 'Op de dienstbodekamer is geen verwarming noodig, ook niet in de donkere kamer; de waterleiding daar kan bij strenge vorst altijd afgesloten worden.' Na persoonlijke interventie van moeder Boxman kwam er uiteindelijk schot in de zaak. De gemeente gaf een principeverklaring af, maar het zou B&W wenselijk voorkomen: 'dat de straatgevel van het ontworpen woonhuis in een enigszins andere lijn wordt gesteld dan op de tekening is aangegeven. Het huis toch zou er o.i. , met het oog op de omgeving en het uitzicht op het Hoogelandsche Park, slechts door winnen, indien, met handhaving van den noordelijken hoek op de aangegeven plaats, de oostelijke hoek

Villa Oudwijkerlaan 47 kort na de voltooiing in 1914.

Trekbel, haardpartij huiskamer en trappenhuis.

□ FOTO'S RUDO DEN HARTOG

van het huis meer achterwaarts (naar het Westen) wordt gedraaid en de lengteas derhalve meer evenwijdig aan de as der Emmalaan kwam te liggen'.

De Bazel paste het plan aan. B&W gingen vervolgens eind 1913 akkoord 'mits het geheele gebouw tevens iets meer achterwaarts worde geplaatst'.

Willemien koos op 20 januari 1914 voor een alternatief van De Bazel met een (nog steeds aanwezige) open haard in de hoek van de huiskamer. 'Het vervallen van de porte-brisée en in plaats daarvan een kleine deur, zou de kamer voor mij veel minder bruikbaar maken, daar ik beide kamers dikwijls samen, met open deuren zal gebruiken, wat met een kleine schuifdeur niet mogelijk zou zijn. Maar het plan met den haard in den hoek, wat dan in de andere zitkamer ook zou kunnen, lijkt mij heel geschikt.'

Oorlog uit zicht

In februari 1914 ontving mevrouw Van Woensel Kooy een aangepaste begroting, niet tot haar genoegen overigens, want ze 'schrok van het eindcijfer dat zoo hoog is; de Heer Wittop Koning (assistent van De Bazel; RdH) had mij dit nooit genoemd, maar gezegd: 't is ongeveer f 30.000,-. Nu

echter de hierin genoemde betimmering van de eetkamer vervalt en er misschien zooals ik u vroeg, nog andere bezuinigingen gemaakt zijn, vertrouw ik wel dat de nieuwe begroting minder hoog zal zijn, want u zult zich wel herinneren dat ik f 30.000 als uiterste limite genoemd had en dit zou nu toch al iets meer worden door de centrale verwarming.'

Even later, in mei 1914, raakte ze bij De Bazel een teer punt aan met het voorstel 'de eetkamer zonder lambriseering te maken, dus alle vlakken tusschen kasten en deuren geheel te behangen; ik vind die hoge lambriseering niet heel mooi voor 't plaatsen van meubels en voor 't hangen van schilderijen e.a. Bovendien zou ik die kamer donkerbruin geschilderd willen hebben en dan worden 't teveel donkere vlakken'.

De Bazel was juist dol op lambriseringen, maar Willemien onderbouwde haar keuze met praktische argumenten.

Vervolgens brak de Eerste Wereldoorlog uit. Moeder Boxman, die de financiën voor haar buitenslands verblijvende dochter behartigde, schreef op 6 augustus 1914 aan De Bazel over een paar betalingen en merkte terloops op: 'Wat verschrikkelijk is de tijd waarin wij nu leven, en dit is nog pas een begin. Mijne dochter is in Noorwegen en ik blijf natuurlijk nu in Holland.' Omdat het zicht vanuit haar woning op een halfafgebouwd huis haar iets teveel

aan de puinhopen van het oorlogsgeweld elders deed denken, liet moeder een schutting om de bouwplaats zetten. 'En hoe vreeselijk moet het zijn, de vernieling van huizen en bosschen al in werkelijkheid te moeten aanzien, en te weten dat dit nog maar een begin in vredestijd is.'

Verspilling van brandstof

In december 1914 konden Willemien en haar kersverse echtgenoot eindelijk de villa betrekken. De Bazel stuurde bloemen, maar in haar bedankbriefje liet Willemien blijken dat het huis nog wel gebreken vertoonde: 'Mag ik u, ook namens mijn man, hartelijk danken voor de mooie mand met bloemen, die ons gisteren in 't nieuwe huis welkom heetten; ze staan prachtig in de huiskamer, die nu werkelijk een beetje opgeruimd eruit gaat zien! [...] Gaarne sprak ik u nog over enkele dingen, vooral de vele lekken op den zolder die met dit regenweer erg lastig zijn; ook komt er bij vele ramen water naar binnen.'

Na een half jaar wonen bleek de voor die tijd ultramoderne centrale verwarming problematisch. Verder liep het terras niet goed af, kon de schoorsteen niet geveegd worden door het ontbreken van luikjes op zolder en deden de rolluiken het niet goed. De Bazel had nog het een en ander op te lossen. Zijn opdrachtgeef-

ster schrijft: ‘Zoo was de groote huiskamer eigenlijk nooit aangenaam om te zitten omdat ’t er te koud was. Daarbij verstookt de kachel enorm veel; en veel meer dan bij anderen met een ongeveer even groot huis, waar ik informeerde [...]’t is vervelend dat de kachel altijd geheel open moet staan, dat is natuurlijk ook een groot verspillen van brandstoffen.’⁹

Profiellijsten als geen ander

In de loop der jaren werden ten opzichte van het oorspronkelijk ontwerp verschillende veranderingen aangebracht. Zo is de rechte uitbouw aan de voorzijde van later datum en zijn door Wutrich aan de achterzijde in fasen vanaf 1985 uitbreidingen gerealiseerd, waarvan een deel om welstandsredenen ondergronds. Van het interieur waar De Bazel zijn stempel op drukte, is niet heel erg veel meer over, enkele lambriseringen en deuromlijstingen daargelaten. En uiteraard de profiellijsten waar De Bazel patent op had en ‘die alle een diepe gleuf hadden, waarin men zijn duim kon leggen. De Bazel kon van zijn tekenaars eisen dat een profiel zo door een hal, het trappenhuis, de gang op de verdieping en weer terug moest doorlopen, dat men, met zijn duim de gleuf volgende, op hetzelfde uitgangspunt kon terugkomen.’¹⁰ Wie zich in het donker door het huis begaf, raakte nooit de weg kwijt.

Noten

- 1 Litt. o.a. A.W. Reinink, *K.P.C. de Bazel - architect*, Universitaire Pers Leiden 1965.
- 2 Wel ontwierp De Bazel in Zuilen voor mevrouw Elink Schuurman-de Heus aan de Lagewijdsedijk twee arbeiderswoningen (1906) die bij de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal werden gesloopt.
- 3 Klazina Christina Boxman-Winkler (1857-1924) behoorde tot de Tachtigers. Ze schreef romans, gedichten en essays, vaak onder pseudoniem.
- 4 Van Woensel Kooy stichtte met zakenman Floris Vos de model-boerderij Oud-Bussem, gespecialiseerd in tbc-vrije melk. Tijdens een studiereis door Duitsland liep hij de tbc-besmetting op die hem noodlottig zou worden.
- 5 *Algemeen Handelsblad*, 30 aug 1903. Een zandstenen gevelsteen die De Bazel voor de villa ontworpen had ter nagedachtenis aan Van Woensel Kooy, werd niet uitgevoerd.
- 6 De steenbakkerij met buitenplaats ‘Ruimzicht’ aan de Vaartserijn in Jutfaas werd rond 1730 gesticht en kwam in 1745 in het bezit van de familie Van Cleeff. Sinds 1823 opereerde het bedrijf onder de naam Munnicks van Cleeff. Na het overlijden van directeur Dr. Gerard Munnicks van Cleeff kwam de steenbakkerij in handen van zijn kleinzoon Alexander C.P.G. van Rappard. Toen deze in 1922 overleed, werd het bedrijf failliet verklaard en overgenomen door Van Arkel & Co. In 1970 verplaatste Van Arkel de activiteiten naar Vianen. De buitenplaats, waarvan nu alleen nog de theekeupel rest, was in 1925 al gesloopt. De familie Diemont was geparenteerd aan de Van Rappards, vandaar de verwijzing naar de ‘familierelaties’.
- 7 De Bazel had in 1910 een villa (Koninginneweg 20, Amsterdam) en meubelen ontworpen voor de advocaat mr. Alex. H. Wertheim (1864-1932) en diens echtgenote Dina Wertheim-Hijmans van Waddenoyen (1871-1932).
- 8 Brief Boxman-Winkler aan De Bazel, 9 augustus 1914.
- 9 Brief Diemont-Hacke aan De Bazel, 14 juni 1915.
- 10 Reinink t.a.p..

Een reus op een reus

Hoe Utrecht de successen vierde van judoheld Anton Geesink

Zowel de wereld- als de olympische titel van de Utrechtse judoka Anton Geesink leidden tot triomfantelijke ererondes en talloze huldigingen. Op de vele foto's die daarvan nog getuigen zien we hem in een koets, op allerlei podia en op de rug van een olifant. Aan die laatste foto blijkt een bijzonder verhaal verbonden.

Anton Geesink (1934-2010) is als jonge jongen idolaat van elke sport die hem voor de voeten komt. Zwemmen, voetbal, fietsen, hardlopen, hoepele, hij bezigt het allemaal. Tot hij als 14-jarige in aanraking komt met judo. Al snel wordt hij Nederlands en Europees kampioen. Zijn echte doorbraak als judoka komt als hij in 1961 als eerste niet-Aziatische wereldkampioen wordt. Hij vestigt zijn naam vervolgens definitief als judoreus wanneer hij in 1964 in Tokio Olympisch goud haalt. Vanaf de jaren 80 bekleedt hij diverse bestuursfuncties in de (internationale) judowereld. De kroon op zijn werk vormt de benoeming tot lid van het Internationaal Olympisch Comité.

Bijbeunen

Voor de bekostiging van zijn sport moest Geesink hard werken, de buitenlandse toernooien betaalde hij uit eigen zak. Hij had aanvankelijk verschillende baantjes, onder meer als opperman in de bouw. Na het behalen van het wereldkampioenschap gaat het hem voor de wind. Hij wordt voor lucratieve klussen gevraagd, speelt mee in een Franse speelfilm, heeft (betaalde) opnames voor de Duitse en Franse televisie en is een veel geziene gast bij openingen en partijen. Ook speelt hij in verschillende reclames, waaronder die voor frisdrankmerk Exota, uitgeverij Bruna en de Levensverzekeringssmaatschappij Utrecht. Zijn accountant waarschuwt hem echter: 'Mijns inziens teert u momenteel op de roem verworven door het Wereldkampioenschap in 1961. Niets is echter zo vergankelijk als roem en het is daarom zaak, te trachten deze nu nog zo actuele populariteit en roem, om te zetten in toekomstige blijvende revenuen, dus naast sportsman tevens zakenman te worden.'¹

Als een held onthaald

Bij terugkomst van het wereldkampioenschap in Parijs wordt Geesink als een held onthaald in Utrecht. Op

het stadhuis spreekt burgemeester De Ranitz hem op 4 december 1961 toe in een judopak (met bruine band!) en hangt hem een krans om. De stad staat op zijn kop, duizenden mensen zijn op de been om Geesink toe te juichen als hij met een koets wordt rondgereden. In de dagen erna volgen in rap tempo kleinschaliger huldigen. Op 11 december zet Wijk C hem in de bloemetjes en krijgt hij in het Casino aan de Nieuwekade onder meer een kofferschrijfmachine, een eetservies en een koeltas. Een aantal dagen later wordt hij verrast met een feestavond in Tivoli. Na zijn gouden winst op de Olympische Spelen in 1964 vergaat het Geesink niet anders: ontvangst op het stadhuis, lauwerkrans omgehangen door de burgemeester en een koetsrit door de stad. Geen feestavond in Tivoli dit keer, maar een huldiging in de Irenahal van de Jaarbeurs. Er zijn diverse sportdemonstraties, muzikale optredens en toespraken van hoogwaardigheidsbekleders. Bij deze gelegenheid krijgt Geesink naast een groot aantal praktische cadeaus een bedrag van bijna f 10.000,-, bijeengebracht door de plaatselijke middenstand en overhandigd door de burgemeester. Zijn korte dankwoord op het stadhuis is vrijwel gelijk aan dat in 1961: 'Allemaal hartelijk dank voor hetgeen u heeft gedaan, deze avond zal echt voor mij onvergetelijk zijn. Dank u wel.'

Vrolijk straatbeeld

In de beeldbank van Het Utrechts Archief bevindt zich een foto van judoka Anton Geesink op een olifant.² Een reus op een reus. De foto van fotograaf Henk Hofland is door hem zelf gedateerd op september 1962 en is voor zover bekend nooit gepubliceerd. Het beeld doet denken aan een huldiging van een groot kampioen, een reus wordt aan het publiek getoond. Bij de beschreven festiviteiten rond de kampioenschappen van Geesink wordt echter met geen woord gerept over een huldiging door middel van een olifantenrit door de stad. Kennelijk berust dat op een misverstand, en is er iets anders aan de hand.

Aan de herkenbare gevel van juwelier Esmann is te zien dat Anton Geesink en de olifant zich op de Steenweg bevinden. Om hen heen staan nog

drie olifanten. Het zijn vrij kleine Indiase olifanten. Geesink moet lachen, hij heeft lol. De jongetjes rechts van hem op de stoep ook. Een vrolijk tafereel. Links van de judoka, voor de kijker rechts, twee mannen in stofjassen. Het zijn de verzorgers van de dieren, ze zijn wel wat gewend en blijven geconcentreerd aan het werk. Het witte busje achter de stoet komt ook op andere plaatjes van hetzelfde tafereel voor. Misschien is het van de eigenaar van de olifanten, voor het geval er iets misloopt. Ze hebben Geesink, met zijn 1.98 meter en 120 kilo wegende sportlijf toch niet de minste, niet eens op de grootste olifant gezet. Maar ook de olifanten zijn ervaringsdeskundigen: het zijn medewerkers van het beroemde circus Toni Boltini. Dat doet op dat moment, eind augustus 1962, de stad aan. De olifanten zijn als vlaggendragers de stad in gestuurd.

Lucratief aanbod

Een paar maanden eerder, in april 1962, doet circusbaas Boltini de kersverse wereldkampioen Geesink een lucratief aanbod. Hij verzoekt hem

Vorstelijk onthaal

4

Rosje Keijser

Vakspecialist acquisitie particuliere archieven bij Het Utrechts Archief.

enkele malen deel te nemen aan een voorstelling voor het niet geringe bedrag van f 50.000,-. Geesink kan niet meteen een beslissing nemen, hij is nog te zeer belast met alle festiviteiten rond zijn wereldkampioenschap. Bovendien verwacht hij moeilijkheden met de judobond in verband met zijn amateurstatus. Het aanbod blijft van kracht, Boltini wil graag onderhandelen om tot overeenstemming te komen. Op 26 oktober 1964 doet Boltini de judolegende een tweede verzoek. Dit keer stelt hij Geesink f 100.000,- en een auto

Geesink op een olifant op de Steenweg, september 1962.

□ FOTO HENK HOFLAND | HET UTRECHTS ARCHIEF, ARCHIEF ANTON GEESINK

Een schrijfmachine voor een wereldkampioen, cadeau van bewoners van Wijk C.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, ARCHIEF ANTON GEESINK

in het vooruitzicht. Voor dat bedrag moet de judoka een seizoen lang tien minuten per voorstelling optreden in zijn circus. De olympisch judokampioen gaat wederom niet in op het aanbod. In zijn plaats kiest de circusbaas uiteindelijk voor *Johnny Lion & The Jumping Jewels*.³ Volgens Henk van den Berg, archivaris van het Boltini-archief en circushistoricus, staat het vast dat Geesink nooit voor het circus heeft opgetreden.

Publiciteitsstunt

Op 29 januari 1962 staat in het *Utrechts Nieuwsblad* een vooraankondiging van de zomertournee van circus Boltini. Ze zullen circa 50 plaatsen langsgaan, iets minder dan in voorgaande jaren. Het circus heeft enkele belangrijke aankopen gedaan: het paardenmateriaal is uitgebreid met acht tijgerpaarden, de leeuwengroep

is van tien tot twaalf dieren uitgebreid, er zijn vier jonge olifanten in dressuur én er is een exotische groep met dromedarissen, buffels en lama's samengesteld.⁴ De tournee start in april in Zeist en zal tussen 27 augustus en 2 september 1962 Utrecht aandoen. De tenten worden opgeslagen aan de Weg der Verenigde Naties.

Circus Boltini is op dat moment één van Europa's bekendste circussen. Toni Boltini was erg goed in publiciteitsstunts en zorgde steeds weer voor hilarische marketingacties. Zo is er het verhaal van de gestolen olifant: half september 1962 heeft het circus zijn tenten opgeslagen in Rotterdam, recht tegenover het politiebureau. Er wordt bij de politie door een huilende dompteur aangifte gedaan van de vermissing van één van de Indische olifanten. Het beest is de dag erop weer terecht, studenten van de

Utrechtse katholieke studentenvereniging Veritas zouden het beest voor een dag hebben 'geleend'. Ze wilden een lid van de installatiecommissie op haar verjaardag een verrassing bezorgen. Over de gezondheid van de dieren maakten zij zich geen zorgen: er waren genoeg dierenartsen beschikbaar die ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Koninklijke Maatschappij voor Diergeneeskunde in de stad bijeenwaren. Uiteindelijk wordt duidelijk dat de stunt uit de koker van circusdirecteur Boltini komt. Hij had een balletje opgegooid bij een bevriend lid van de installatiecommissie. Die toog met zijn commissieleden naar Rotterdam, ze voerden dompteur Althoff dronken en namen de olifant mee. De volgende dag werd het beest weer veilig terugbezorgd, dit keer onder begeleiding van de voltallige installatiecommissie met alle 180 eerstejaarsleden.

Stille getuige

De studentenactie in Rotterdam vond plaats twee weken na het bezoek van het circus aan Utrecht. Archivaris Van den Berg is ervan overtuigd dat we de stunt met Geesink in hetzelfde licht moeten bezien. Vermoedelijk heeft Boltini aan Geesink gevraagd om op een van zijn pas aangeschafte olifanten plaats te nemen, als gebbetje. Een typische Boltini-stunt. In het archief van Geesink, ondergebracht bij Het Utrechts Archief, is hier niets over terug te vinden. In het Boltini-archief evenmin. Een rommelige fotocompilatie in de krant is een stille getuige, de circusolifanten zijn als 'verkeersovertreders' op de plaat vastgelegd.⁵ Geen woord over Boltini of over Geesink. De prachtige foto van Hofland is vreemd genoeg niet geplaatst. Daar is nu dan gelukkig verandering in gekomen, al is het uiteindelijk met een andere reden dan in eerste instantie werd aangenomen.

Expositie en documentaire

Op 23 oktober 2014 is het precies 50 jaar geleden dat Geesink in Tokio een gouden judomedaille won. Om die reden is vanaf 24 oktober bij Het Utrechts Archief de expositie 'Alles voor de sport. Een tentoonstelling over de Utrechtse judoheld Anton Geesink' aan hem gewijd. Gelijktijdig zal er op RTV Utrecht en Omroep Max een documentaire over de judoreus te zien zijn. Op 25 oktober verschijnt *De geschiedenis van een uniek Nederlands circus*, een overzichtswerk over de familie Boltini en het gelijknamige circus. Het boek is samengesteld door Henk van den Berg en Dick H. Vrieling en wordt uitgegeven door de Stichting Historische Circusuitgaven.

Noten

1. HUA, Archief Anton Geesink, inv.nr. 70.
2. www.hetutrechtsarchief.nl, cat.nr. 125594.
3. *Utrechts Nieuwsblad* (UN), 23 februari 1965.
4. UN, 22 augustus 1962.
5. UN, 31 augustus 1962.

Agenda en berichten

Vereniging

Najaarsledenvergadering

Deze vindt plaats op *donderdag 6 november* in de Tuinzaal van het Centraal Museum, Nicolaasdwarsstraat 20 in Utrecht. De vergadering start om 19.30 uur, inloop vanaf 19.00 uur met koffie en thee.

Historisch café

Peter Sprangers, secretaris van de Historische Kring Hoograven, spreekt op *vrijdag 10 oktober* over Scheepsbouw aan de Vaartse Rijn van 1600 tot 1800. Opeenvolgende generaties meester-scheepmakers hebben tussen 1600 en 1800 op enkele wer- ven langs de Helling zo'n 1.000 houten schepen gebouwd. Een groot deel werd door de belangrijke houthandelaren van Utrecht gebruikt voor de vaart op Keulen.

Een maand later, *vrijdag 14 november*, vertelt Maurice van Lieshout, publicist en eindredacteur van dit tijdschrift, aan de hand van unieke foto's en bijzondere verhalen over de 140-jarige geschiedenis van Maatschappij Zandbergen in Amersfoort. Zandbergen staat aan de wieg van de moderne pleegzorg en andere vernieuwingen in de zorg voor misdeelde en problematische jeugdigen. Op *9 oktober* verschijnt het boek *Thuis bij Zandbergen, 140 jaar jeugdzorg* dat het resultaat is van dit onderzoek.

Het Historisch Café vindt plaats in de Smeenzaal op de eerste verdieping van het Bartholomeus Gasthuis, Lange Smeestraat 40. De toegang is gratis. Aanvang van de lezingen om 17.15 uur. Zaal open vanaf 16.45 uur.

Excursie beelden Maliebaan

Peter ter Veer, onder meer kunsthistoricus, zal op *woensdag 8 oktober* vanaf 15.00 uur een excursie geven langs beelden op de Maliebaan. Hij zal met name aandacht besteden aan werken van Utrechts beeldhouwers.

Verzamelen omstreeks 14.45 uur aan het einde van de Maliebaan ter hoogte van de rotonde bij het Oorsprongpark. De kosten bedragen €5,- per persoon. Aanmelden tot en met *zondag 5 oktober 2014* bij Anne Marie Molensky per e-mail: molensky@hetnet.nl.

Lezing Nieuwe Hollandse Waterlinie

Op *woensdag 29 oktober* om 14.30 uur houdt Kees Schipper een lezing over De Nieuwe Hollandse Waterlinie. Hij is sinds 2000 actief als gids op Forteiland Pampus, onderdeel van de Stelling van Amsterdam en van de Hollandse Waterlinie en heeft zich sindsdien verdiept in de geschiedenis van de hele oude en nieuwe waterlinie.

De lezing wordt gehouden in de Smeenzaal van het Bartholomeus Gasthuis. De entree is €5,- per persoon. Deelname graag melden vóór 23 oktober bij Jaap van Laar via e-mail: vanlaar123@casema.nl.

Bezoek expo Anton Geesink

Leden van Oud-Utrecht kunnen zich aanmelden voor een groepsbezoek aan de tentoonstelling over Anton Geesink in Het Utrechts Archief op *woensdag 19 november*. De eerste groep zal tussen 13.30-14.30 uur worden rondgeleid door de samensteller van deze tentoonstelling, Erik Plomp. Bij een grote opkomst zal er aansluitend tussen 14.30 en 15.30 uur een tweede rondleiding worden georganiseerd.

Deelname graag melden vóór 13 november bij Jaap van Laar via e-mail: vanlaar123@casema.nl.

Presentatie jaarboek

Op *zondag 23 november* wordt het Jaarboek Oud-Utrecht 2014 gepresenteerd in het Spoorwegmuseum. Het programma start om 15.00 uur, de inloop is vanaf 14.30 uur met koffie en thee.

Andere organisaties

Cursus dagelijks leven laatmiddeleeuwen Utrecht

Utrecht was in de middeleeuwen een welvarende stad. De oude stadskern toont de toenmalige ondernemingszin en levenslust. Hoe is dit elan te rijmen met de levensangst die wij de middeleeuwse mens doorgaans toeschrijven? In deze cursus over het dagelijks leven tussen 1300 en 1600 is het sociaal weefsel van straat en buurt het uitgangspunt. Na een inleiding in de stadsgeschiedenis komen thema's aan de orde als het buurtleven, kerk en religie, broederschappen, armenzorg, de omgang met de dood en de laatste eer. Aan de hand van beelden van archiefmateriaal, bewaard gebleven objecten en de levensloop van belangrijke personen worden de ontwikkelingen in kaart gebracht.

Dr. Llewellyn Bogaers verzorgt deze cursus. Haar boek 'Aards, betrokken en zelfbewust - de verwevenheid van cultuur en religie in katholiek Utrecht, 1300-1600' is het handboek. De cursus vindt plaats op *dinsdag van 10.30 tot 12.30 uur, start op 7 oktober, slot op 2 december (21 oktober is herfstvakantie)*. Opgeven via www.hovoutrecht.nl, cursuscode: 1G4312. Kosten €195,- per persoon. Na inschrijving ontvangt u informatie over de zaal in De Uithof.

Colofon

Tweemaandelijks tijdschrift - 87e jaargang nr. 5 / oktober 2014 / ISSN 1380-7137

Deadline agenda nummer 6: 1 november 2014

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

Losse nummers prijs: €3,00. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief Hamburgerstraat 28, Polare Stad- huisbrug 5, Bruna Nachtegaalstraat 83, Bruna Zevenwouden 220, Museum Catharijneconvent Lange Nieuwstraat 38 en Utrecht Toerisme Domplein 9.

Redactie Maurice van Lieshout (eindredactie), Leen Dorsman, Elisabeth de Ligt, Marion van Oud- heusden, Joyce Pennings, Pierre Rhoen, Bettina van Santen, Kaj van Vliet Redactieadres Postbus 131, 3500 AC Utrecht / redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl Recensie-exemplaren s.v.p. sturen naar Alexander Numankade 15, 3572 KP Utrecht Bijdragen Sturen aan de redactie, aanlevering via e-mail. Maximale omvang is 2.500 woorden inclusief noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de web- site. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom.

Ontwerp Jeroen Tirion [BNO], Utrecht Druk RotoSmeets Grafiservices

Vereniging Oud-Utrecht - Voorzitter H.A.H.A. (Heins) Willemsen Secretariaat Postbus 91, 3500 AB Utrecht / tel: 0647 980 928 / secretariaat@oud-utrecht.nl Penningmeester Postbus 91, 3500 AB Utrecht Ledenadministratie NL27 INGB 0000 575 520, Zoetermeer. U kunt zich als nieuw lid op- geven door een bericht te sturen naar Oud-Utrecht, Leiwater 67, 2715 BB Zoetermeer of naar leden- administratie@oud-utrecht.nl. Schriftelijk opzeggen van het lidmaatschap kan vóór 1 december op hetzelfde (e-mail)adres. Contributie €30,- per jaar (huisgenootlidmaatschap €12,50 / jongeren tot 26 en U-pashouders €17,50 / bedrijven €50,-).

Leden van wie het e-mailadres nog niet bekend is, wordt verzocht dit door te geven aan ledenadmi- nistratie@oud-utrecht.nl.

'Nederland en de Eerste Wereldoorlog'

Nieuw museum

Museum Huis Doorn is naast voormalig ballingsoord van de Duitse ex-keizer Wilhelm II plaats van herinnering voor de Eerste Wereldoorlog in Nederland. In de voormalige keizerlijke garage is vanaf september 2014 een tentoonstelling over Nederland en de Eerste Wereldoorlog te zien.

De tentoonstelling 'Tussen twee vuren' belicht de rol van ons land in Europa en de wereld in de jaren 1914-1918. Aan de hand van vijf thema's gaat u honderd jaar terug in de tijd en ziet u wat de oorlog teweegbracht in het neutrale Nederland.

www.huisdoorn.nl

Museum
Huis Doorn

Paviljoen

Nederland en de
Eerste Wereldoorlog

Projectontwikkeling
Bemiddeling
Verhuur
Bouw

LISMAN
EN LISMAN
BOUW & VASTGOED

Laan van Vollenhove 2925 Zeist • +31 (0) 30 69 5 66 44 • www.lismanenlisman.nl